

Gönderim Tarihi: 27.09.2016 Kabul Tarihi: 17.11.2016

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DÂHİLİ GÜMRÜK VERGİSİ İSTİSNALARI

Hamza ÇEŞTEPE*
Tamer GÜVEN**

THE EXEMPTIONS OF INTERIOR TARIFF IN THE OTTOMAN EMPIRE

Öz

Çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1800-1900 arası dönemde dâhili gümrük vergileri için yapılan istisnaları ele almaktadır. Baltalimanı Antlaşması ile yerli üretici yabancı üretici karşısında rekabet etmekte dezavantajlı bir konumla karşı karşıya kalmıştır. Normalde gümrük vergileri yerli üreticiyi korumak için yükseltilebilmektedir. Ancak, antlaşmalar sebebiyle bu mümkün olmadığı için yerli üreticilere bazı istisnalar sağlanmıştır. Literatürde bu istisnaların haricî olanlarına değinilmiş, ancak dâhili olanları ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, literatürdeki bu eksikliği gidermektir. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nden elde edilen belgeler yoluyla konu örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu belgelerden elde edilen bilgilere göre, istisnalar farklı alanlardaki ürünleri kapsamış, istisnalar ile yerli sanayi, ticaret ve ziraat korunmaya çalışılmış ve bu vesileyle halkın ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabileceği ümit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dâhili Gümrük Vergisi, Osmanlı Dış Ticareti, Osmanlı Sanayileşmesi, Korumacılık.

Abstract

The study deals with the exeptions granted for interior tariffs between 1800-1900 in Ottoman Empire. Because of the Treaty of Baltalimanı, domestic producers were confronted with the status of disadvantage condition in competition according to foreign producers. Normally the tariff can be increased by custom policy for protecting domestic producers. However, since it was not possible due to the treaties, some exemptions were provided to the domestic producers. The exemptions of the exterior ones were mentioned on literature but it has not been

*Prof. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: cestepe@gmail.com.

**Arş. Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, e-posta: tmrguven@gmail.com.

studied interior ones. The aim of this study is to complete this missing part on literature. The topic tried to exemplify by received archival sources from General

Directorate of State Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey. According to the information obtained from these archival sources: The exemptions included the products in different fields, domestic industry, trade and agriculture were tried to protect by this exemptions and hence, it was expected to meet the needs of the people better.

Keywords: Interior Tariffs, Ottoman Foreign Trade, Ottoman Industrialization, Protectionism.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin koruyucu veya merkantilist politikalar g tt g  söylenemez. Bu durum ihracat ve ithalat için farklı bir anlayışa sahip olduklarını, hem bugünden hem de çağından bakıldığında göstermektedir. İhracat desteklenmemiş hatta yurtiçi ihtiyacın olduğu durumlarda yasaklanmış, ithalat ise yine ihtiyaç duyulan mallar temin edilemediğinde teşvik dahi edilmiştir. Bu politikalar Avrupa  lkelerinin merkantilist politikalar g tt g  dönemlerde de sürdürülmüştür. İ  ve dış mali baskılar sebebiyle dâhili gümrük vergileri sürekli artış göstermiştir. Ancak, artışa rağmen yurtiçinde yerli üreticinin  st nl ğu Baltalimanı Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Antlaşma ile birlikte, yerli üreticiler yabancılar karşısında dezavantajlı bir konuma düşmüştür. Dış gümrüklerde de aynı şekilde antlaşmanın etkisi ile yerli üreticiler avantajlarını kaybetmiştir. İhracat için ödenen i  ve dış toplam gümrük vergisi %12 iken, ithalat için aynı oran %5'tir. Kütükoğlu (1996)'na göre 19. yüzyılda uygulanan gümrük muafiyetleri ziraat ve sanayiye geliştirmek maksatlıdır. Ziraat ve sanayi için ithal edilen alet ile makinelerden ve bazı yerli malı sanayi ürünlerinin ihracında gümrük vergisi alınmamıştır. Genç (1985) ise, dâhili gümrük vergilerinden bazı istisnalar yapıldığından bahsetmiş, ancak detaylarına değinmemiştir. Bu makalenin amacı, bu istisnaların hangi alanlarda ve hangi amaçlarla yapıldığını arşiv belgelerinden yararlanarak ortaya koymaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler kullanılarak, dâhili gümrük vergisine dair istisnalar örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu örneklerde ortak olarak göze çarpan ilk durum, istisnaların değişik türde ürünler için yapılmış olmasıdır.  r nler arasında ortak bir nokta bulunmamaktadır. Ancak ortak olan, istisnalar ile hedeflenen amaçlardır. Yapılan istisnalar hem yerli sanayiye, ticareti ve ziraatı geliştirme amacı gütmüş hem de yurtiçindeki ihtiyaçların karşılanma düzeyini daha iyi bir duruma getirmeyi amaçlamıştır. Böylece, uygulanan istisnaları tümüyle

korumacı politikaların alanına terk etmek ya da tümüyle provizyonist¹ anlayışın sonuçlarına bağlamak mümkün görünmemektedir.

Baltalimanı Antlaşması ve ardından diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yerli sanayiye ve ziraati koruması mümkün görünmemekteydi. Çünkü haricî gümrük vergileri bu antlaşmalar ile kayıt altındaydı. Yerli üreticiler bu kısıtlama ile desteklenemediğinden veya yabancı üreticilerin maliyetleri haricî gümrük vergileri ile yükseltilemediğinden, yerli üreticilerin bazıları dâhili gümrük vergisinden istisna tutularak desteklenmeye çalışılmıştır. Bu sayede rekabette zorluk çeken yerli üreticileri ve tüccarları, dâhili gümrük vergilerinden istisna tutarak destekleme imkânı bulunulmuştur. Desteklenen üreticiler ile birlikte halkın ihtiyaçlarının da daha iyi karşılanabileceği umulmuştur. Bu sebeple devletin dâhili gümrük vergisinden vazgeçmesinden dolayı yaşanan gelir kaybı makul karşılanmıştır.

Çalışmada ilk olarak dahili gümrük rejiminden bahsedilecek, daha sonra Baltalimanı Antlaşması ve Osmanlı iç gümrükleri hakkında bilgi verilecektir. Ardından, 19. Yüzyılda Osmanlı imalatı ve dış ticareti özetlendikten sonra, çalışmanın ana konusunu oluşturan, belirtilen dönemde dâhili gümrük vergileri için yapılan istisnalar arşiv belgelerinden yararlanılarak ortaya konulacaktır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Sistemi

Modern-ulusal devletler öncesi bir uygulama olan dâhili gümrük vergisi Fransa'da 1789'a, Kara Avrupası'nda ise 19. yüzyıl sonlarına kadar yürürlükte kalmıştır. Osmanlı'da ise tedricen kaldırılmakla birlikte 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmüş olan dâhili gümrük vergileri, bir ülkenin sınırları içerisindeki ticaretin vergilendirilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük vergisinin uygulandığı sınır kavramı karadan denize veya denizden karaya geçişlerin gerçekleştiği hattır. Ancak, karada yapılan ticaretin denizde olana göre daha fazla nakliye bedeli gerektirmesi sebebiyle dâhili gümrük merkezleri genelde limanların ağırlığa alındığı bir örgütlenme ağına sahiptir (Genç 1985: 786-787). Denizden karaya çıkışta ödenen gümrük vergisi *âmediye*, karadan denize

¹Provizyonizm (iaşecilik) Klasik dönem Osmanlı ekonomisinin temel özelliklerinden biridir. Mevcut ihtiyaçları en iyi şekilde karşılama anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, ülkede ürünün bol ve ucuz olmasına çok önem verdiği için bu durum arz yönlü bir ekonomiyi ön plana çıkarmıştır.

geçerken ödenen gümrük vergisi ise *reftiye* olarak adlandırılmıştı.² Karada olan gümrükler dâhili ticareti, sahilde olanlar ise hem dâhili hem de haricî ticareti vergilendirmede vazife görmüşlerdir (Kütükoğlu 1996: 263).

Osmanlı İmparatorluğu'nda dâhili gümrük uygulamaları daha çok ticaretin yoğun olduğu şehirlerde ve limanlarda yoğunlaşmıştır³. Ancak, bunun yanında düşük yoğunluklu ticarete sahip olan bazı şehirlerde de uygulanmıştır. Şehir ve çevresinde bulunan kasaba ve köylere gelen mallar eğer şehrin sınırları içerisinde satılacaksa dâhili gümrük vergisi alınmış, eğer gelen mallar, o şehir ve çevresi içerisinde satılmayıp transit geçiş yapacaklarsa da *bac* adı verilen, malların 1/10'u ile 1/50'si arasında değişen tutarlar üzerinden vergi alınmıştır. Gümrüğün yer aldığı şehir içerisinde üretilip satılan ürünlerden ise dâhili gümrük vergisi alınmamıştır (Genç 1985: 787). Gümrükten vergi ödeyerek geçmiş bir tüccara *edâ tezkiresi* verilmiş ve aynı tüccar başka bir gümrüğe rastladığında kendisinden tekrar vergi alınmamıştır (Kütükoğlu 1996: 263).

Vergilerin alındığı gümrük merkezleri timar veya zeamet olarak değil, 1860'da maliyenin kendi memurları ile vergi toplamaya başlamasına kadar iltizama verilen mukataalar olarak değerlendirilmiştir. Buradaki maksat vergi gelirlerini doğrudan doğruya merkezi hazineye aktarmaktır. Vergiler *ad valorem* usûle göre alınmakta iken, malın değerini belirlemede tüccarlar ile görevliler arasında yaşanan ihtilaftan dolayı daha sonra *spesifik* usûle göre alınmasına karar verilmiştir⁴. Her malın ölçüğüne göre sabit tarifeler belirlenerek periyodlar halinde gümrük merkezlerine gönderilmiştir (Genç 1985: 788-789).

Alınan vergilerin oranı ise malın cinsinden çok dini tabiiyete bağlı olarak değişmiştir. Vergi oranı ayrımı öncelikli olarak Müslüman olan ve olmayan arasında yapılmış, daha sonra Müslüman olmayanların Osmanlı tebaasından olup olmamasına bakılmıştır. 16. yüzyıldan sonra genel olarak uygulanan dâhili gümrük vergisi Müslümanlar için %3, gayrimüslim tebaa yani zımmîler için %4 ve yabancılar yani harbîler içinse %5 olarak belirlenmiştir. Bu oranlar, klasik Osmanlı düzeninde belirlenen vergi oranlarıdır. Ancak zamanla bu oranlar duruma göre esneklik göstermiştir.

²İç gümrük vergilerinden diğer ikisi ise masdariye ve mürûriye'dir. Masdariye ithal malının gönderilip tüketildiği yerden, mürûriye ise dışarıdan gelip tüketilmeden başka ülkelere gönderilen mallardan alınmaktaydı (Tabakoğlu 2015: 421).

³İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakir, Halep, Şam, Bağdat gibi.

⁴Birim, ağırlık gibi malların fiziki nitelikleri üzerinden alınan vergilere spesifik, malın değeri üzerinden belli bir oran olarak alınan vergilere ise *ad valorem* vergi adı verilmektedir.

Askerlerin temel besin maddesi olan koyun eti fiyatlarının 16. yüzyılda artması ile oluşan mali baskı, Osmanlılar tarafından, *kasabiye* veya *zarar-ı kasabiye* adı ile %1 ilave ile dâhili gümrük vergilerine yansıtılmıştır. Böylece Müslümanların ödediği dâhili vergi %4'e, zımmilerinki %5'e ve harbilerinki de %6'ya yükselmiştir. 17. yüzyıl başlarında İspanya ve Portekiz'in kadim ticaret yollarını değiştirme konusundaki ısrarı, onların karşısında bulunan Hollanda ile İngiltere'nin menfaatlerini Osmanlı'nın menfaatleri ile birleştirmiştir. Osmanlı yönetimi de yabancılar için %6 olan dâhili gümrük vergisini Hollandalı ve İngiliz tüccarlar için %3'e indirerek onları Müslümanlardan da avantajlı duruma getirmiştir. Bu olaylardan ilki iç ikincisi ise dış baskı olarak değerlendirilmiştir. Mali kaynaklı iç baskılar ve iktisadi kaynaklı dış baskılar, ilerleyen yüzyıllarla birlikte dâhili gümrük vergilerinin daha da artmasına sebep olmuşlardır. (Genç 1985: 787-788).

Bunlara ek olarak 18. yüzyıl öncesinde Osmanlı'da dâhilde çok fazla işlem yapmayan yabancı tüccarlar, bu yüzyıl ile birlikte dâhili ticarete daha sık katılmaya başlamışlardır. Bunun sebebi ise ihtiyaç duydukları hammaddeleri üretim yerinden daha düşük fiyata alabilmektir. Ancak bu durumda, imtiyaz tanınan ülkelerin tüccarları kendilerine böyle bir yükümlülük tanınmadığı için dâhili gümrük vergisi ödemedi, sadece %3 gibi düşük bir vergi oranı ile ithalat yapmış olmuşlardır. Devlet, gelir kaybını engelleyebilmek için yabancı tüccarlara da, malı üretim yerinde satın almaları durumunda yerli tüccar gibi dâhili gümrük vergisi ödemelerini şart koşan 1809 Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'nı yürürlüğe koymuştur (Kütükoğlu 1996: 264). Böylece Osmanlı Devleti dâhili ticarete kendi tebaasının üstünlüğünü 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'na kadar muhafaza etmiştir.

3. Baltalimanı Antlaşması ve Osmanlı İç Gümrükleri

Baltalimanı Antlaşması (Muahedesi) ya da 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması 16 Ağustos 1838'de Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanmış bir ticaret antlaşmasıdır. Bu antlaşmadan önce Osmanlı gümrüklerinde ihracattan ve ithalattan hem yabancılar hem de yerliler için %3 oranında bir vergi alınmaktaydı. Antlaşma ile birlikte dış ticarete konu olan ihraç ve ithal gümrük vergileri değiştirilmeden %3 olarak bırakılmıştır. Ancak, daha önce dâhilde çeşitli adlarla alınan vergilerin tek kalem halinde %9 olarak belirlenmesine ve yerli veya yabancı her kim olursa olsun karadan limana mal getiren herkes için uygulanmasına karar verilmiştir. Malı yurtiçinden alarak ihraç etmek isteyen herkes bu vergiyi ödemek zorundaydı. Dışarıdan getirilerek limandan karaya çıkartılan mala ise %2 vergi uygulanmıştır. Böylece hammadde temin etmek isteyen bir yabancı tüccarın limandan aldığı mal için ödeyeceği gümrük vergisi %3 olmuştur.

Aynı şekilde mamul mal getiren yabancı tüccar limanda %3, karada ise %2 vergi ödeyerek toplamda %5 gümrük vergisi ödemiştir. Ancak ihracat yapmak isteyen yerli tüccar ise %9 dâhili ve %3 haricî olmak üzere toplamda %12 gümrük vergisi ödemek zorunda kalmıştır. En nihayetinde yeni gümrük tarifeleri ihracat için toplamda %12, ithalat için ise %5 olarak gerçekleşmiştir (Kütükoğlu 1992: 39).

İngiltere'nin Antlaşma ile asıl hedeflediği Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisine daha ucuza mal ithal edebilmekten ziyade yed-i vâhid uygulaması ile ihraç mallarına uygulanan imtiyazlı tekelciliği ve ihracat yasakçılığını ortadan kaldırmaktır (Gürsel 1985: 688). 19. yüzyıl başlarında ticarete konu olan bazı mallarda karşılaşılan fiyat aşırılıklarını gidererek tüketiciler ile üreticileri korumak ve askeri merkezleşme ve modernizasyon için ihtiyaç duyulan geliri elde edebilmek için devlet ilk defa yurtiçi ticarete dahil olmuştur. Bu uygulamanın tam tekel halinde yürütülmesine yed-i vâhid denilmiştir. Devlet bu yolla; üreticilerden daha yüksek fiyatlara mal alarak üretimin kaynağını desteklemeyi, tüketicilere daha düşük fiyattan mal satarak halkı korumayı, yabancıların sahip olduğu ihracat tekellerini engellemeyi ve bu yolla kendi mali kaynaklarını genişletebilmeyi amaçlamıştır. Ancak yed-i vahide geçilmeden önce tezkere usûlü denilen ve dâhili ticaretin belli bir miktarını devletin yetkilendirdiği tüccarlara hasreden yeni bir yönteme başvurulmuştur. Haziran 1827'de ilk kez üretim yerinden limana gelecek malların ticaretini Müslüman ve tebaadan tüccarlara yaptırmak için tezkere usulüne başvurulmuştur. İlk uygulaması ise meşe palamudu ticaretinde gerçekleşmiştir. Dâhili üretim için gerekli olan meşe palamudu vergiye tabi olmadan üretim merkezinden ayrıldıktan sonra, kalan miktar tezkereli tüccarlar tarafından İzmir'e götürülmüş ve buradan ihraç edilmiştir (Genç 2013: 378-380).

Tezkere usulünün yed-i vahid (tam tekel) olarak uygulanabilmesi, ancak afyon ticaretine devletin dahil olmasıyla mümkün olabilmıştır. Afyon yetiştirilen alanların yurtiçinde sınırlı olması, kaçakçılığının engellenebilmesi ve en önemlisi ihraç pazarlarında ikamesinin bulunamayışı bu malın tekelcilikte diğerlerine göre daha elverişli olmasını sağlamışlardır⁵. Tezkereli tüccarlar ve üreticiler, mallarını belli bir fiyattan vergileri ödenerek İzmir'deki ihtisap nazırına satmaya mecbur tutulmuşlardır. Başka yere mal satanın cezası tezkeresinin elinden alınması olarak belirlenmiştir. Böylece, İzmir ihtisap nazırı afyonun tek alıcısı ve

⁵Yed-i vahid sadece ürün bazında değil bölgesel olarak da uygulanmıştır. Teke Sancağında yörenin tüccarları aracılığıyla birçok mal için uygulanmıştır. Yüksek karlar elde edilmiş ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile sona erdirilmiştir (Güran 2014: 353-360).

ihraç etmek için de tek satıcısı konumuna gelmiştir. Yed-i vahidin en mükemmel uygulaması 1830-1836 yılları arasında afyon tekeline görülmüştür. Bu sebeple de afyon ihraç fiyatları bu dönemde sürekli artış göstermiştir. Fiyatların artışından dolayı en çok zarar eden yabancı tüccarlardır. Bunların baskıları sonucunda İngiltere'yle 1838 Baltalimanı Antlaşması imzalanmış ve ardından diğer ülkeler de bu antlaşmanın benzerlerini imzalayarak tezkere usulünün sonlandırılmasını sağlamışlardır (Genç 2013: 381-383). Nitekim Baltalimanı Antlaşması'nın ikinci maddesi ile bütün ihraç yasaklarının kaldırılması sağlanmıştır. Anlaşmayla İngiliz vatandaşlarına hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihracı yasak ya da izne tabi Osmanlı ürünlerini serbest olarak ihraç etme hakkı tanınmıştır (Özdemir 2010: 8). Aynı zamanda bu madde ile yed-i vahid uygulaması içerisinde bulunan mallardan artık tezkere alınamayacağı ve eğer alınır ise İngiliz tüccarların zararlarının tazmin edileceği ilan edilmiştir (Kütükoğlu 1992: 39).

İngilizlerin diğer bir hedefi ise Osmanlı'daki dâhili gümrük vergilerinin kaldırılmasını sağlayarak pazarı genişletme arzusu olmuştur (Gürsel 1985: 688). Daha önce ayrıcalıkla ticaret yapan yabancı ülke tüccarları dâhili gümrük vergileri konusunda eksiklik hissetmezken Sanayi İnkılabı ile birlikte bu durum değişmiştir. Özellikle de sanayileşmesini ilk tamamlayan ülke olan İngiltere için pazar genişletmek en önemli sorunların başında gelmektedir (İnalçık 2000: 251). Napolyon Savaşları sonrasında Fransa'yı mağlup eden İngiltere dünya pazarlarında rakipsiz bir konum elde etmişti. Ancak diğer Avrupa ülkeleri henüz sanayileşemedikleri için yüksek dış gümrük duvarları ile kendilerini İngiliz mamullerinden koruyorlardı. Bu sebeple İngiltere, Avrupa dışındaki ülkeler ile yapacağı ticareti artırmanın yollarını aramıştır (Pamuk 2015: 99). Osmanlı'da ise bu politika dâhili gümrük vergileri üzerinden hayata geçirilmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin benzer bir antlaşma imzaladığı diğer bir ülke de Çin'dir. 1942'de imzalanan Nanjing Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı'da olduğu gibi ülkeyi iktisadi olarak dışa açık hale getirmek istemiştir. Dış ticaretin önü açılmış, yabancıların ayrıcalıklı olarak ticaret yapması kolaylaştırılmıştır (Kasaba 1993: 216-217).

4. 19. Yüzyılda Osmanlı İmalatı ve Dış Ticareti

Osmanlı'da imalat sanayinin fabrikalara geçmeye başladığı 19. yüzyılda Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanması, hem imalat hem de ticaret açısından bakıldığında soru işaretlerine sebep olmuştur. Baltalimanı Antlaşması'nın geliştirecek Osmanlı sanayisini baştan engellediği, eğer böyle bir antlaşma imzalanmamış olsaydı Osmanlı'da fabrikaya dayalı bir sanayileşmenin başlayabileceği tezi öne sürülmüştür. Avrupa'dan ithal

edilen pamuklu tekstil ürünleri 1820'den 1914'e kadar tam yüz kat artmıştır. İthal edilen mallar arasında Osmanlı coğrafyasında yetiştirilemeyen çay, kahve ve şeker gibi ürünler doğal olarak bulunmakla beraber, 20. yüzyıl başlarında Balkan ülkelerinden ve Rusya'dan alınan buğday, un ve pirinç gibi temel gıda maddeleri de bulunmaktadır. Gıda maddelerinin ithalatında yaşanan sıkıntının Osmanlı'nın tarımsal bölgelerinden merkezlere olan nakliye sorunundan kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Ancak genel olarak dış ticaretin bu kadar fazla artması Baltalimanı Antlaşması'ndan çok daha önce 1820'lerde başlamıştır. Antlaşmanın imzalanmasından dolayı Osmanlı sanayileşmesinin gerçekleşemediği tezini öne sürmek mümkün görünmemektedir. Çünkü Osmanlı coğrafyasındaki üreticilerin ithal malların rekabeti altında kendilerini savunmaktan başka çıkar yolları bulunmamaktaydı (Pamuk, 2015: 100-104). Yabancıların Osmanlı'daki yatırımları ise 1888 yılından 1914 yılına gelinirken borçlardan dolaysız yatırımlara⁶ doğru dengelenme yönünde değişmiştir. Ancak dolaysız yabancı yatırımların üçte ikisi demiryolu yatırımlarına giderken sadece %9 gibi cüzi bir kısmı sanayi ve madencilik gibi doğrudan üretimi artıracak alanlara yönlendirilebilmiştir (Pamuk 1994: 76). Yani hem yerli hem de yabancı yatırımların bir sanayileşme dalgası oluşturabilecek kuvvette olmadığı görülmektedir.

Quataert (2011: 15, 39-40, 306)'e göre ise 19. yüzyılda Osmanlı imalatı, her ne kadar genelde aksi düşünülse de, önceki yüzyıla göre artış göstermiştir. Bunun fark edilememesinin sebebi ise imalat denildiğinde sadece fabrika üretiminin anlaşılmasıdır. Ev içi üretimin de hesaba katıldığı dinamik bir değerlendirmede 19. yüzyıl Osmanlı imalatının artış yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, bu artış hızı dünyadaki artış hızından geri kaldığı için nisbiyyet esasına göre Osmanlı imalatı 19. yüzyılda geri kalmıştır denilebilir. Nispeten artan imalat ise çoğunlukla hanehalkının ve kadınların bir arada düşük ücretle çalışmalarına dayanmaktaydı. Sonuç olarak bu artışın, Osmanlı İmparatorluğu'nu içeride ve dışarıda rekabet edebilir büyük bir sanayi gücü yapmaya yetmeyeceği ifade edilmektedir.

Gümrük vergilerinin teorik anlamda iki amaca hizmet ettiği bilinmektedir. Bunlardan ilki mali kaynak sağlamak ikincisi ise yerli sanayiye yabancı rekabetten korumaktır (Seyidoğlu 2009: 156). Burada gümrük vergilerinin dinamik ve modern olan uygulaması daha çok ikinci amaca yöneliktir ve korumacı politikalar genellikle gümrük tarifeleri ile mümkün kılınmaktadır. Ancak 1838 Balta Limanı Antlaşması ve ardından imzalanan antlaşmalar sebebiyle Osmanlı Devleti, imparatorluk içindeki yerli sanayiye, tarımı ve

⁶Uluslararası bir şirketin yabancı bir ülkede üretimi artıracak fabrika veya tesis kurması ya da satın alması olayıdır.

üretimi koruyacak bir gümrük politikası belirleyebilmekten yoksundur (Pamuk 1985: 653).

18. yüzyıldan sonraki gümrük muafiyetleri⁷ Kütükoğlu (1992: 267) tarafından İslam Ansiklopedisi'ndeki *Gümrük* başlığında özetlenmiştir. Bunlardan en önemlisi ziraatı ve sanayiye geliştirmek için bazı zirai ve sanayi makinelerinin ve aletlerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasıdır. Üretimi çokça azalmış bazı el sanatları da yok olmamaları sebebiyle muafiyet kapsamına alınmıştır. Bu çalışmanın inceleyeceği istisnalar ise bazı zamanlarda ihtiyaçtan bazı zamanlarda ise ziraatın, sanayinin ve ticaretin gelişmesi ve yabancı ürünler ile rekabet edilebilmesi amacıyla dâhili gümrük vergisinden yapılan istisnalardır. İlk olarak 1843'te büyük şehir merkezlerinin dışında yer alan merkezlerden dâhili gümrük vergisinin alınması kaldırılmıştır. 1840'larda kurulan ilk fabrikaların üretimlerini desteklemek için bu fabrikaların, dâhili gümrüklerden ya istisna tutulmaları ya da vergi oranlarının azaltılmasına karar verilmiştir. Nihai olarak da karayollarındaki dâhili gümrük vergileri 1874'de tümüyle kaldırılmış, ancak deniz yollarında olan vergiler yerli ve yabancı malların tespit edilmesinde yaşanan zorluğa istinaden, 1900'den 1910 yılına kadar sembolik de olsa sürdürülmüştür (Tabakoğlu 2014: 422). Yerli üreticiyi yapılan antlaşmalar çerçevesinde yabancı ürünlerin istilasından gümrük duvarlarını yükselterek koruyamayan Osmanlı Devleti, çareyi dâhili gümrük vergilerinden bazı üreticileri ve tüccarları istisna tutarak desteklemekte bulmuştur. Bir sonraki bölümde bu istisnaların hangi alanlarda yapıldığına değinilecektir.

5. 19. Yüzyılda Dâhili Gümrük Resmi İstisnaları

Muafiyet ve *istisna* kavramları bugünkü maliye literatüründe farklı işlemler için kullanılmışlardır. Muafiyet kavramı vergilendirilen kişi ya da kişi gruplarının vergi dışı bırakılmasıdır. İstisna ise vergilendirilmesi gereken vergi konularının vergi dışı bırakılmasıdır (Akdoğan 2011: 156). Muafiyete örnek olarak Gelir Vergisi Kanununda yer alan esnaf muafılığı, küçük çiftçi muafılığı ve diplomat muafılığı gösterilebilir. İstisnaya ise ihracatın katma değer vergisinden hariç tutulması örnek olarak gösterilebilir (Pehlivan 2015: 101). Çalışmada kullanılan örneklerin tümü için alınan vergi konu üzerinden belirlendiğinden dolayı istisna kavramının kullanımı daha doğru olarak kabul edilmiştir. Arşiv belgelerinde geçen metinlerde ise *muafiyet* ve *istisna* kelimeleri ortak anlamları olan *ayrıcılık* karşılığına denk gelecek şekilde kullanılmışlardır.

⁷ Yazar muafiyet demeyi tercih etmiştir.

Arşiv belgelerine göre, elde edilen istisnalar buğday ve ondan üretilen un, yine buğdaydan elde edilen kepek, deri işlemede kullanılan meşe kozası, tezgâhlarda üretilen ve aynı zamanda yöresel ve sanatsal bir yanı olan çatma kumaşı ve Zonguldak Kozlu'dan istihsal edilen kömürler gibi değişik türden ürünleri kapsamaktadır. Ayrıca kutu sardalya ihracından alınan dâhili gümrük vergisinin istisna tutulması amacıyla verilen bir dilekçenin Rüsumat Emanetince makul bulunmadığı bir örnek de mevcuttur. Bunun yanında Mudanya iskelesinden İstanbul'a gönderilen malların dâhili gümrük vergisinden istisna tutulması talebi de kabul görmemiştir. Bu örneklere göre istisnalar ziraat ve sanayi ürünleri olarak ayrılmamıştır. Yurtiçinde üretimlerinin teşvik edilmek istenmesi, dışa bağımlılığın azaltılmaya çalışılması ve genel ihtiyaçlar içinde bulunmaları bu ürünlerin ortak yanlarını oluşturmaktadır. Örneğin Ek 1'de bulunan çatma kumaşı için şu ifadeler kullanılmıştır:

“...sanâyi’-i dâhiliyyenin terakkiyâtı için zikr olunan ma’ mûlâtın gümrük ve damga ve rüsûmât-ı sâireden muâfiyyeti esâsen münâsib olacağı anlaşılmıştır.”

“Vâkıa ma’ mûlâtı mebhûse mensûcât-ı dâhiliyyenin mesmûr ve mu’teberlerinden olduğuna ve bu gibi masnûât-ı nefisenin te’ mîni devam ve terakkisi müsâadât-ı mahsûsaya vâsıta bulunduğuna binâen...”

Buradaki istisna yerli sanayiye desteklemek ve çatma kumaşı gibi sanatsal değeri olan bir ürünü korumak için tanınmıştır. Yerli buğday ve buğday unları hakkında ise aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır.

“...memâlik-i ecnebiyyeden dakik idhâlâtının tezâyüdünden dolayı Der-sâadette dakik fabrikaları tadrîcen kapanmakta olub bu ise memâlik-i mahrûse-i şâhânedede zirâatın terakkisine mâni’ olacağına...”

“...havâyic-i zarûriyyeden olan mathûnat ecnebi mathûnata rekabetinden tahlîs ile umûmun tehvîn-i ihtiyâcı ve sâye-i terakkiyâtı...”

Metinde un ithalatının başkentteki un fabrikalarını kapatma noktasına getirdiği ve böylece yerli ziraatın engellendiği vurgulanmıştır. Ayrıca unun zaruri ihtiyaçlardan olduğu ve bu sebeple yabancı rekabetinden kurtarılmasıyla halkın ihtiyaçlarının daha iyi karşılanacağı vurgulanmıştır. Meşe kozası için tanınan istisna da ise şu ifadeler kullanılmıştır.

“...meşe kozası mahsûlünün dâhili gümrük resminden muâf tutulması zâyi’ dâhiliyyeden olan debbağ-hânenin terakkisine hidemât ideceğine nazaran ba’de-mâ fabrikalarda sahk ile bahren nakl idilecek meşe kozası mathunâtından gümrük resmi alınmak üzere eczâ-yı asliyyesi olan kozanın dâhili gümrük resminden muâfiyyetinin ilanı...”

Meşe kozasının dövölüp ögütölmesi ile üretilen mamulatın kullanım alanı olan debbağhaneler (deri işleme yeri) Osmanlı'da kapanmaya yüz tutmuştur. Bunun engellenmesi ve bu debbağhanelerin desteklenmesi buradaki istisnanın en açık sebebini oluşturmuştur.

Selanik'te sahip oldukları un fabrikasından elde ettikleri unları İmparatorluğun diğer limanlarına nakledeırken dâhili gümrük vergisi ödemek zorunda kalan Alatinî Kardeşler⁸ bu vergiden muaf olmak için dilekçe vermişlerdir. Aynı dönemde İstanbul'da bulunan un fabrikalarının birer birer kapandığı ve bunların işçilerinin de boşta kaldıkları rapor edilmiştir. Un fabrikalarının kapanmasıyla yerli ziraatın gelişiminin aksamasından da şüphe edilmiştir. 1893 yılında geçen bu olay sırasında kara gümrüklerindeki dâhili gümrük vergisi kaldırılmış, ancak henüz deniz gümrüklerinde kaldırılmamıştır. Her ne kadar ileride yeni gümrük vergileri konulduğunda denizlerdeki dâhili gümrük vergisinin de kaldırılacağı bilirse de undan alınan dâhili gümrük vergisine istisna uygulanmak istenmiştir. Bunun sebebi ise, unun zorunlu ihtiyaçlardan olmasından dolayı eğer bu vergi kaldırılırsa umumun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabileceğinin bilinmesidir (Y. A. RES. 61/55 1308).

Rüsümât Emaneti'ne⁹ eğer undan alınan dâhili gümrük vergisinin alınmaması durumunda ne kadar gelir kaybı yaşanacağı da sorulmuştur. Rüsümât Emaneti cari olarak alınan verginin miktarını un için 1.382.226 kuruş ve buğday için ise 3.744.828 kuruş olarak bildirmiştir. Ayrıca Rüsümât Emaneti emsal teşkil etmesi açısından Mısır ile imzalanan ittifakname öncesi ve sonrasında un ve buğdaydan alınan dâhili gümrük vergisini gösterir pusulalar kaleme almıştır. Ancak, bu pusulalarda ittifakname öncesinde Mısır'dan Osmanlı'ya gelen un ve buğdayın, ittifaknameden sonra ise Osmanlı'dan Mısır'a giden un ve buğdayın dâhili gümrük vergileri gösterilmektedir. Bunlara göre ittifakname öncesinde Hicri 1305 Mart'ından bir sonraki senenin Şubat sonuna kadar Osmanlı'dan Mısır'a giden undan 39.970 kuruş ve buğdaydan ise 1.374.394 kuruş vergi alınmıştır. İttifaknameden sonra ise hicri 1307 Mart başından bir sonraki senenin Şubat sonuna kadar Mısır'dan Osmanlı'ya gelen undan 18.648 kuruş ve buğdaydan 16.445 kuruş vergi alınmıştır (Y. A. RES. 61/55 1308).

Her ne kadar Mısır ile yapılan ittifakname sonrası ve öncesindeki değerler giden ve gelen malların vergileri oldukları için karşılaştırılmaları çok makul olmasa da, Osmanlı idaresi bu karşılaştırmadan kaybedilecek meblağın önemli olmayacağı sonucuna varmıştır. Çünkü kaybedilecek meblağ karşılığında yerli sanayiye, ziraatı ve ticareti geliştirmek ve korumak

⁸Selanik'te önde gelen sermaye sahibi müteşebbis bir ailedir.

⁹Gümrük Dairesi.

mümkün olabilecektir. Böylece buğday ve ondan üretilen undan sadece Alatinî Kardeşlerin değil, tüm yerli üreticilerin ürettikleri buğday ve unun deniz yolu ile yapılan yurtiçi ticaretinden alınan dâhili gümrük vergisinin istisna tutulmasına karar verilmiştir (Y. A. RES. 61/55 1308).

Benzer bir istisna buğday ve unu için yapılan istisnayı mesnet yaparak yerli kepek için kabul edilmiştir. Yerli kepeklerin dâhili gümrük resminden istisnası için yapılan çalışmalar ilk olarak 1894’de, daha sonra 1896’da yarım kalmıştır. 1896’da yerli kepeklerin dâhili gümrük resminden buğday ve unu için verilen istisnaya tabi olarak vergiden istisna tutulması memleket için hayırlı bulunmuş ise de, yerli kepeğin zaruri ihtiyaçlardan olmaması sebebiyle hazinenin 90 bin kuruş gelirden bu suretle feragat etmemesi daha uygun görülmüştür. Daha sonra 1901’de Şûra-yı Devlet’te yerli kepek için yapılan değerlendirmelerde, kepek zaruri ihtiyaçlardan kabul edilmiş ve dâhili gümrük vergisinden istisna tutulmasında yerli sanayi ve ticarete fayda sağlayacağından bahislerle diğerleri ile birlikte istisna tutulmasına karar verilmiştir (Y. A. RES. 110/47 1900).

Meşe kozası (palamut) debbağhanelerde kullanılan bir üründür. Meşe kozasının öğütülmesi için kurulan fabrikanın kurucusu olan Mösyö Şarl Davan (Charles Davan), kozaların yükte ve pahada hafif olmalarına rağmen limana giriş, çıkış, tartılma ve muayene işlemlerinin fazlaca masraf çıkardıklarını belirtmiştir. Meşe kozasının öğütülmüş halinin limana indirilmesinde gümrük vergisine tabii olmasını kabul ederek, memleketin her tarafından deniz yolu ile gelen ham meşe kozalarına uygulanan dâhili gümrük vergisinden muafiyet talep etmiştir. Bu fabrikanın bu alanda kurulan ilk fabrika olması sebebiyle üretiminin devam edebilmesi, öğütülmüş meşe kozasının debbağhanelerde kullanılabilmesi ve alınan dâhili gümrük vergisinin küçük bir meblağ olması sebepleri ile her ne kadar usulen bu verginin alınmasının gerekliliği vurgulanıyor ise de vergiden istisna tutulmuştur. Ayrıca, gerilemekte olan debbağhanelerin gelişmesi için bu karar, Rûsûmat Emaneti’nin de görüşü ve onayı alınarak, meşe kozası işleyen tüm imalathaneler için 24 Kasım 1882’den itibaren geçerli kılınmıştır (I. MMS. 72/3326 1882).

Üsküdar ve Bilecik tezgâhlarında üretilen çatma (bir çeşit döşemelik kumaş) hicri 1278 (1861-62) yılında damga ve dâhili gümrük resminden 10 sene müddetle istisna tutulmuş, daha sonra 1287 (1870-71) yılında bu istisna yine 10 sene daha tekrarlanmıştır. Ardından Mart 1881’de Şûrâ-yı Devlet Rûsûmat Emaneti’nden, istisna tutulmadan dolayı vazgeçilen damga ve gümrük vergilerinin miktarını sormuştur. Net bir cevap alnamayıp sadece düşük bir meblağ olduğu Şûrâ-yı Devlet’e bildirilmiştir. Yerli sanayinin gelişimi, bu kumaşın üretim hacmi olarak düşük ancak bilinen bir örnek olması ve ayrıca sanata dayalı bir üretim şekli olmasına istinaden

dâhili gümrük vergisinden kalıcı olarak istisna tutulmasına karar verilmiştir (I. ŞD. 54/3028 1881).

Gelibolu'da imal edilerek Mısır ve İskenderiye'ye her yıl 1500 sandık olarak ihraç edilen kutu sardalyalar için de dâhili gümrük vergisinden istisna talep edilmiştir. Kutu sardalya için gerekli levazımat Avrupa'dan ithal edilip %8 gümrük vergisine tabidir. Ayrıca %20 balık vergisi alınmaktadır. Bunların yanında yurtiçi ticarete dahil olduğundan %8 dâhili gümrük vergisi de ödenmektedir. Kutu sardalyalardan hicri 1311 ve 1312 yıllarında 4602 ve 5570 kuruş dâhili gümrük vergisi alınmıştır. Ticaret ne Nafia nazırı bu miktarın çok cüzi olduğunu eğer 5-10 senelik bir istisna verilirse bunun üreticileri teşvik edeceğini ve gösterilecek fedakârlığın bu yol ile kat kat geri alınabileceğini Rüsumat Emaneti'ne bildirmiştir. Rüsumat Emaneti ise yurtdışından alınan levazımatın sadece teneke kutulardan ibaret olduğunu ve diğer tuzlu balıklar ile sardalyalardan da dâhili gümrük vergisi alınması sebebiyle bu istek için istisna yapılamayacağını belirtmiştir (Ş.D. 1212/12 1898)

Başka bir örnek ise, bölgesel bir istisna talebinin kabul edilmemesi üzerinedir. Mudanya'dan İstanbul'a nakledilen mal ve eşyalar için, yine İnegöl'den İstanbul'a nakil olunan mal ve eşyalara tanınan istisna örnek gösterilerek istisna talep edilmiştir. Bu sebeple önce Rüsûmât Emaneti'nden Mudanya-İstanbul ticareti için alınan bir yıllık dâhili gümrük resminin miktarı sorulmuştur. Rüsûmât Emaneti'nin verdiği cevaba göre bu tutar, Hicri 1306 senesi boyunca 192.378 kuruştur. Ancak, böyle bir istisnanın Mudanya iskelesi için sağlanacak olmasının yakın yerlerdeki nakliyatın da Mudanya'ya kayacağından dolayı söz konusu tutarın birkaç kat artacağı endişesi istisna isteğinin olumsuz cevaplanmasına sebep olmuştur. Bu istisna isteği olumsuz karşılanırsa da nitelik olarak istisna talebi bir mal üzerine değil de bir iskele üzerine dayandığından dolayı ilginç bir örnek olmuştur (BEO. 3/159 1892).

Zonguldak Kozlu'da faaliyet gösteren Giurgiu Kumpanyası adlı madencilik işletmesi de dâhili gümrük vergisinden muafiyet talep etmiştir. Kozlu'da yeni teknoloji ile kömür istihsal eden Kumpanya, bunun kendisine getirdiği maliyet ile birlikte bir de dâhili gümrük vergisine tabi olmasından ötürü İstanbul'a naklettiği kömürler için İngiliz kömürleri ile rekabet edememekten yakınmıştır. İngiliz kömürleri 15 ile 17 şiline satılırken, Kumpanya'nın İstanbul'a naklettiği kömürlerin maliyeti 20 şiline denk gelmiştir. Bir de bunun üstüne dâhili gümrük vergisi eklenince Kumpanya'nın İngilizler ile rekabet edebilmesi mümkün görünmüyordu. Kömür istihsaline zaten ayrı bir önem veren Osmanlı idaresi bu talebi olumlu karşılamış ve yerli üretimin yabancı olanla rekabet edebilmesi ve bu sayede gerekli durumlarda yabancılara gerek kalmadan ihtiyaçların

karşılabilmesi için yurtiçi kömür ticaretinde dâhili gümrük vergisini istisnai olarak kaldırmıştır (Güven 2015: 49-50).

6. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin mali dengesinin bozulduğu 19. yüzyılda dış ticaret ve doğal olarak gümrük politikası da bundan etkilenmiştir. Her ne kadar klasik Osmanlı sistemi bugün anladığımız manada korumacı güdülere sahip olmasa da, iç ticarete yerli unsurları korumayı Baltalimanı Antlaşması'na kadar başarmıştır. Bu tarihten sonra yerli üreticileri ve tüccarları yabancı rekabetinden korumak pek mümkün olamamıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu olumsuz durum sanayileşme çabaları ile birleşince koruyucu tedbirlerin uygulanmasını gerektirmişse de, İngiltere ve diğer ülkeler ile imzalanan antlaşmalar buna engel olmuştur. Gümrük tarifelerini yerli üreticiyi koruyacak şekilde düzenlemek imkânsız olduğu için, Osmanlı idaresi yerli üreticileri dâhili gümrük vergisine uygulanan bazı istisnalar ile korumayı denemiştir. Çalışmada, bu istisnalar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler ile ortaya konulmuştur.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde istisnalar yerli sanayiye, yerli ziraatı, yerli zanaatları korumak, dışarıya karşı bağımlı kalmamak ve halkın ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak üzere tanınmıştır. Bu istisnalar buğday ve ondan elde edilen un ile kepek, deri işlemede kullanılan meşe kozası, yöresel ve sanatsal bir tarafı da olan çatma kumaşı ve Zonguldak Kozlu'dan çıkarılan kömürler gibi değişik türden ürünleri kapsamıştır. Yurtiçinde üretimlerinin teşvik edilmek istenmesi, dışa bağımlılığın azaltılmaya çalışılması ve genel ihtiyaçlar içinde bulunmaları bu ürünlerin ortak yanlarını oluşturmaktadır.

Yerli üreticiye desteğin açıkça ve genel olarak verilememesi, hem bağlı olunan anlaşmalara hem de genel iç ve dış baskılardan kaynaklanmıştır. Bu durumu örnekleme için benzer bir dönemde yabancılara toprak satılmaması konusunda açıkça uyarı yapamayan Osmanlı idaresinin Meclis-i Vâlâ'daki kararı şu şekilde beyan edilmiştir (Öztürk 1995: 26):

“... ve ecnebi tebaası hakkında olan nizam-ı kadimin te'kidi ile taba'a-i merkûmeye bu misüllü habe vesaire intikal olunmaması ve ferağ-ı kat'i icrası dahil kemakan memnu olması lazimedendir. Fakat bu madde nizamnameye derç olunamaz. Çünkü nizamname veraka-i mahsusa ile neşr ve ilân olunacaktır. Bu fıkranın ilânı dahi vakit ve hale göre münasip düşmeyeceğinden fıkra-i mezkure yalnız Evkâf Nezâreti'ne bildirilerek, ferağ ve intikallerde bu hususun eskiden beri yasak olması gerekçe gösterilerek engellenmesi istenmektedir”.

Burada anlatılana göre yabancılara emlak satışı uygun görülmemektedir. Ancak, bu kararın gazetede ilan edilmesi dönemin vakit ve haline uygun görülmemiş ve bu yolla yabancılara yapılacak emlak satışının engellenmesi için el altından uyarı yapılmasına karar verilmiştir. Bu örnek gibi yerli üretimin korunması da çalışmanın gösterdiği şekilde, el altından olmasa da istisnalar ile sağlanmaya çalışılmıştır. Belgelerin dilinden anlaşılacağı üzere, yerli üretimi korumak ve güçlendirmek Osmanlı idaresinin de temel arzularındandır. Ancak, devrin şartları ve Osmanlı'nın bozulan mali ve siyasi dengesi buna müsaade etmemektedir. Bugünden yapılan değerlendirmeler Osmanlı idaresinin yerli üretimin korunmasından bihaber ve duyarsız olduğuna işaret etse de, durum dönemin şartları üzerinden değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Akdoğan, Abdurrahman (2011). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- BEO. (Babialı Evrak Odası), 31/159, 5 Şevval 1309, 3 Mayıs 1892.
- Genç, Mehmet (1985). “Osmanlı Devleti’nde İç Gümrük Rejimi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları. 786-790.
- Genç, Mehmet (2013). “Yed-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 43. 378-383, (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430216.pdf>, 23.06.2016’da erişildi) .
- Güran, Tevfik (2014). “Bölgesel Ticarete “Yed-i Vahid” Uygulaması: Teke Sancağı (Antalya Bölgesi) Örneği”. *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. Ed. E. Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 353-366.
- Gürsel, Seyfettin (1985). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, Tamer (2015). *Zonguldak Kozlu’da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1923)*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- İ. MMS. (İrade Meclis-i Mahsus), 72/3326, 4 Zilhicce 1299, 17 Ekim 1882.
- İ. ŞD. (İrade, Şûrâ-yı Devlet), 54/3028, 5 Cemaziyelahir 1298, 5 Mayıs 1881.

- İnalçık, Halil (2000). “İmtiyâzât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5, 38-40, (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c05/c050030.pdf>), 27.06.2016’da erişildi.
- Kasaba, Reşat (1993). “Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century”. *Journal of World History*, 4(2): 215-241.
- Kütükoğlu, Mübahat (1992). “Baltalimanı Muahedesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5, 38-40. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c05/c050030.pdf>), 27.06.2016’da erişildi).
- Kütükoğlu, Mübahat (1996). “Osmanlılar’da Gümrük”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 14, 263-268. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c14/c140177.pdf>, 24.06.2016’da erişildi.
- Özdemir, Biltekin (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*. , Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2010/403.
- Öztürk, Nazif (1995). “XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri”, *Journal of Islamic Research* 8(1): 13-33.
- Pamuk, Şevket (1985). “19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 653-665.
- Pamuk, Şevket (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2015). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi.
- Pehlivan, Osman (2015). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Quataert, Donald (2011). Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri. *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ed. H. İnalçık & M. Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 729-741.
- Seyidoğlu, Halil (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Ş. D. (Şura-yı Devlet), 1212/12, 2 Receb 1316, 16 Kasım 1898.

Tabakoğlu, Ahmet (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Y. A. RES. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı), 61/55, 26 Cemaziyelahir 1310, 15 Ocak 1893.

Y. A. RES. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı), 110/47, 29 Ramazan 1318, 20 Ocak 1901.

Belgenin Latin Harfleri ile Transkripsiyonu

Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dairesi

Aded 166

Üsküdar ve Bilecik destgâhları âsârı çatma ma'mûlâtı 78 tarihinde on sene müddet damga ve gümrük resminden muaf tutulmuş ve müddet-i mezkûre 87 tarihinden on sene daha temdid edilmiş olduğu halde işbu 1298 senesinde hitâm bulduğundan bahsile temdidî lüzûmunu mutazammın rûsûmât emanetinin şûrâ-yı devlete havale buyurulmuş olan 30 rebû'l-âhır 1298 tarihli ve 4 numarolu tezkeresi tanzîmât dairesinde lede'l-karar mensûcât-ı mebhûseden senevî gümrüklerden ne mikdâr emtia geçmekte ve bunların muâf olan gümrük ve damga resmi inde'l-hesâb ne kadara bâliğ olmakda olduğu ve damga resmi ne mikdâr idîğu emaneti müşârun ileyhâdan bâ-tezkere sual olunmuşdu.

Alınan cevaba nazaran ma'mûlâtı mezbûreden gümrük resmi alınmadığı cihetle mikdârı senevîsi te'mîn olunamayacağı gibi damga resmi dahi emanetce istihsâl olunamamasıyla ke-zâlik mikdârı bilinemeyub fakat sürümünün azlığından nâşî cüz'ıyyâddan olacağı istidlâl olduğundan sanâyi'-i dâhiliyyenin terakkiyâtı için zikr olunan ma'mûlâtın gümrük ve damga ve rûsûmât-ı sâireden muâfiyyeti esâsen münâsib olacağı anlaşılmıştır.

Vâkıa ma'mûlâtı mebhûse mensûcâtı dâhiliyyenin mesmûr ve mu'teberlerinden olduğuna ve bu gibi masnûât-ı nefisenin te'mîni devam ve terakkisi müsâadâtı mahsûsaya vâsita bulunduğuna binâen yine bir müddet muâyene ile meşrûtiyyetinden ise mukaddemâ iplik ve muahharen kâğıt fabrikaları hakkında karîn mevki' kabûl olan karâra tevfiğşan zikr olunan Çatma ma'mûlâtının dâhili resmi gümrükten müebbeden muâfiyyeti münâsib görünmüş olunmakla muvaffık müsâade-i seniyye-i buyurulur ise ifâyı muâmele-i mütেকazîsinin emâneti müşûrun ileyhâya havalesi babında emru ferman hazret-i men lehü-l-emrindir

27 Cemâziye'l-evvel 1298 / 27 Nisan 1881

